

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУСИҚИЙ ТАЪЛИМНИНГ ЎРНИ.

Саматов Ойбек Хасилович

*Республика муסיқа ва санъат коллежи
"Халқ чолгулари" кафедраси бош ўқитувчиси*

Мустиқил Ўзбекистоннинг порлоқ келажagini бунёд этувчи, ватан истиқболи учун ўз улушини қўшувчи ҳар бир инсон маданий ва маърифий жиҳатдан бой, руҳан гўзал бўлиши керак. Озод юртимизнинг равнақи ва келажаги ёшларга боғлиқ. Бунда, албатта оила, боғча, мактаб ва мактабдан ташқари муассасаларнинг ўрни бекиёсдир. Шахснинг ривожланишига салмоқли ва самарали таъсир кўрсатадиган, маданиятини юксалтирадиган муҳим омиллардан бири муסיқий таълим ҳисобланади. Чунки муסיқа кишини хуш фазилатли, самимий, зийрак, кўнгилчан, юксак ахлоқли фазилатли, ҳамда маданият, маънавий эгаси бўлиб етишишига ёрдам беради. Бундан ташқари муסיқа болалар руҳиятига ҳам ижобий таъсир кўрсатади.

Болаларни эшитиш қобилияти, кўриш хотираси, тафаккури, диққати ривожланади. Инсоннинг камолга етишига муסיқанинг бағоятда кучли таъсири шу кунларгина эмас, балки одамзод тараққиётининг барча босқичларида яққол намоён бўлиб келган. Бой муסיқий меросимиз, мақомлар ва халқ кўшиқлари бир неча асрдан буён халқни маънавий жиҳатдан юксалтиришдек олийжаноб вазифани бажариб келмоқда. Болалик даври - инсон дунёқараши, фикр хаёли, диди, салоҳияти шаклланишига замин яратадиган энг муҳим босқичдир.

Муסיқа болаларни ақлий ҳамда ахлоқий ривожланишида катта ижобий таъсир кўрсатади. Мактабгача таълим муассасаларида муסיқий таълим-тарбиянинг асосий мақсади – болаларга муסיқа санъати гўзаллик қонунлари асосида ўрганиш малакасини сингдириш ва уларда муסיқа маданиятини ривожлантиришдир. Болалар ижодий қобилиятларини ривожлантиришда муסיқани муҳим омил сифатида ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари, муסיқий тарбия ишларни олиб боришда ота-она, психолог, тарбиячилар, жисмоний тарбия йўриқчиси ва бошқа мутахассислар билан ҳамкорлик қилиш муҳимдир. Тарбияланувчиларда хонандалик ва чолғу ижрочилиги маҳоратини эгаллашга бўлган қизиқиш ва уларни тўғри йўналтириш борасидаги муаммолар ҳамда уларни бартараф этиш стратегияларини ишлаб чиқиш, овоз аппаратлари тузилиши, бармоқ билан ишлаш, ҳис этиш, эшитиш ҳиссиётларини тўғри йўналтириш, бу борада муסיқа раҳбари олдида турган вазифалардан биридир.

Санъат турлари инсонга таъсир этишнинг ранг-баранг ўзига хос воситаларига эга, муסיқа болага жуда эрта даврдан (гўдакликдан) таъсир кўрсатиш хусусияти билан бошқаларидан ажралиб туради. Маълумки, ҳомила даври боланинг кейинги ривожини учун фавқуллоҳда муҳим бўлиб, бўлажак она тинглаган муסיқа гўдакнинг ўзини яхши ҳис қилишига таъсир кўрсата олади, эҳтимол, унинг эстетик диди, гўзалликни илғай олиш ҳислатларини шакллантиради. Шу боис оила боланинг аста-секин муסיқий

фаолият (идрок, ижро, ижод) турларини эгаллаш жараёнида уларга табиатан берилган турли табиий иқтидорларини ривожлантириш ва юзага чиқаришда муҳим бўғин ҳисобланади. Инсоннинг муסיқа санъати билан жиддий шуғулланиши учун мактабгача ёш даври фавқуллодда муҳимдир.

Мактабгача таълим муассасасида бола оилада муסיқага оид эгаллаган айрим билим, кўникма ва малакаларни чуқурлаштириш, болалар муסיқа санъатига ошно бўлиш имконига эга бўлади. Муסיкий тарбия жараёнида бу билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга асосий мақсад сифатида қарамасдан, балки болада муסיкий-эстетик онг элементларини шакллантириш орқали унинг қизиқишларини эҳтиёж даражасига олиб чиқишга кўмаклашиши лозим. Мактабгача таълим муассасасида муסיкий тарбия билан шуғулланганда боланинг умумий ривожланишини ёддан чиқармаслик лозим. Бу ёшдаги болалар инсоннинг реал ҳаётда мавжуд кечинмалари ҳақида у қадар кўп тасаввурга эга эмас, инсон ҳиссиётлари ва унинг барча қирраларини ифодалаган муסיқа эса бу тасаввурларнинг кенгайишига кўмаклашади. Муסיқа боланинг умумий ривожланишида муҳим омил саналади: эмоционал муҳит шаклланади, тафаккур ривожланади, бола санъат ва ҳаётдаги гўзалликка нисбатан сезгир бўлади. Боланинг муסיкий ривожланишида мактабгача таълим муассасаси педагогик жамоаси ва ота-оналар катта рол ўйнайди, чунки боғчада кундалик ҳаёти ва оилада боланинг муסיкий таассуротларини бойитиш, муסיкий фаолиятини турли шаклларда амалга оширишнинг турли шакллари мавжуд. Оилалар турли даражадаги ижтимоий маданиятга эга. Айрим оилаларда муסיқага ҳурмат билан муносабатда бўлиб, болаларга муסיкий маълумот бериш, уларнинг қобилиятини ривожлантиришга ҳаракат қилинади, бошқа оилаларда эса муסיкий тарбияга нисбатан эътибор кам. Бу албатта ижтимоий табиий ҳол. Мактабгача таълим муассасасига қатнайдиган болаларда муסיкий тарбияни ривожлантириш ва мустаҳкамлаш учун қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ:

□ боладан мактабгача таълим муассасасида ўзлаштирган кўшиқ, шеър ва рақсларини такрорлашни сўраш;

□ таъсиротларини суратларда ифодалаб бериш;

□ оилада муסיқа чолғу асбобларини сақлаш;

□ оилада боланинг иқтидори ривожланиши учун мақбул шароит, ижодий муҳит яратиш;

□ ота-она, буви ва буваси билан бирга ижро қилишни тез-тез уюштириб туриш;

□ техника воситалари: радио, телевидение, аудио, видеоёзувлар, компьютер, караоке тинглаш, томоша қилиш.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг муסיкий қобилиятларини ривожлантиришда тарбияланувчиларнинг ижодкорлик қобилиятини режалаштириш, лойиҳалаштириш зарур. Психологиянинг кўрсатишича, инсон боласи тайёр қобилият билан эмас, балки бирон – бир қобилиятнинг рўёбга чиқиш ва ривожланиш манбайи лаёқат билан туғилади. Лаёқат ўз ҳолича ривожлана олмайди, унинг ривожланиши учун қулай муҳит керак. Бола муסיқага лаёқат билан туғилиши мумкин, лекин унинг муסיкий

хусусиятлари шаклланиши учун кулай муҳит яратилмаса, муסיқага бўлган лаёқати ривожланмай қолади. Инсоннинг шахс сифатида шаклланишида етакчи омиллардан бири муҳитдир. Муҳит деганда, кишига таъсир этадиган ташқи воқеалар йиғиндиси тушунилади. Муҳит ўз навбатида – табиий муҳит, ижтимоий муҳит, оила муҳити ва бошқаларга бўлинади. Инсондаги муסיкий қобилиятнинг ривожланиши ва шаклланиши учун ижтимоий ва оила муҳити муҳимдир. Инсон боласи, агар инсоний муҳитга тушмай, ҳайвонлар муҳитига тушиб қолса, унда ирсий белгиларнинг айрим биологик кўринишлари сақланади, лекин инсоний фикр, фаолият, хатти – ҳаракат шаклланмайди. Одоб, ахлоқ, феъл – атвор – шахснинг барча рухий сифатлари фақат муҳит ва тарбиянинг ўзаро таъсири асосида вужудга келади. Болаларнинг муסיқа ижрочилиги малакаларини ривожлантиришдаги энг муҳим шартлардан бири – уларнинг муסיкий қобилиятларини шакллантиришдир. Чунки, муסיкий қобилиятлар – мусиқани ритмик ҳис қилиш, ладни ҳис қилиш, муסיкий эшитиш, муסיкий хотира, мусиқага эмоционал таъсирчанлик болаларда ижрочилик малакаларини ривожлантириш омили ҳисобланади. Педагог Н.В.Ветлугина «... муסיкий кечинмалар аслини олганда, доимо сенсор қобилиятга асосланади, чунки муסיқа энг оддий оҳанглар, мураккаб образлар ва энг аввало ҳиссиётлар орқали идрок этилади ва муסיкий қобилият ривожланади» – деб таъкидлаган.

Шу ўринда бир нарсани айтиш керак, муסיкий қобилияти бўлган барча инсонларнинг авлодлари ҳам муסיкий қобилиятга эга бўлади, деган фикрга қўшилмаймиз. Уларнинг болаларида мусиқага лаёқат бўлиши мумкин, лекин шу лаёқат ривожлантирилмаса, лаёқат қобилиятга айланмай, яъни шаклланмай қолади. Зеро, муסיқа ёш авлоднинг маънавий, бадий – ахлокий маданиятини шакллантиришга, миллий ғурури ва ватанпарварлик тарбиясини амалга оширишга, фикр доирасини кенгайтиришга, ижодий маҳорати ва бадий диди ўсишига, мустақиллиги ва ташаббускорлигини тарбиялашга хизмат қилади.

Мактабгача таълим муассасаларидаги муסיқа машғулотлари ахлокий-эстетик тарбия бериш тизимининг ажралмас бир қисми бўлиб ҳисобланади. Муסיқа машғулотлари олиб бориладиган хонаси дид билан намунали жиҳозланган бўлиши билан бир қаторда методик кўргазмали қуроллар, дидактик воситалар, фортепиано ва ўзбек халқ чолғулари билан жиҳозланган бўлиши ҳамда замонавий технологияларни жорий қилиб олиб борилиши керак.

Назария ва амалиётга асосланган ҳолда шуни айтиш жоизки, муסיкий қобилиятлар ва уларни ривожлантириш муаммоси педагогика ва психологиянинг долзарб муаммоларидан биридир. Бу қобилиятларни ривожлантириш ижтимоий муҳит, табиатдан берилган истеъдод, иқтидор, шахснинг ирода кучи, фаоллиги, жисмоний ва ақлий жараёнларга ҳам боғлиқдир. Демак, болаларда муסיкий қобилиятлар эрта намоён бўлиши, шунингдек уларнинг қобилиятлари таълим – тарбия ва атроф – муҳит таъсири остида шаклланишини ҳисобга олган ҳолда биз қуйидаги ҳулосага келдик. Узлуксиз таълим тизимидаги муסיқа машғулотларида ижрочилик малакаларини ривожлантиришда муסיкий қобилиятлар муҳим омил бўлиб хизмат

қилар экан. Ҳар бир мусиқа раҳбари ҳар бир мусиқа машғулоти қизиқарли ва болалар хотирасида узоқ сақланиши учун кўргазмалардан унумли фойдаланишни билиши зарур. Машғулоти ташкиллаштиришда мусиқа раҳбари қуйидагиларни ёддан чиқармаслиги керак:

□машғулоти баёни, янги қўшиқ, рақс ҳаракатлари, фойдаланиладиган чолғу асбоблари учун тайёрланган кўргазмалар;

□қисмларни бир-бирига узвий боғлай олиш;

□болаларни қизиқтириш учун уларнинг ёш хусусиятларини эътиборга олиган ҳолда содда ва паст оҳангда мулоқатда бўлиш;

□техника воситаларидан фойдалана олиш;

□топишмоқлар ва бошқотирмалар ёрдамида болалар билим ва кўникмаларини мустаҳкамлаб бориш;

□мусиқавий ҳаракатли ўйинларни атрибутлар ва ўйинчоқлар ёрдамида ташкиллаштириш.

□мусиқа тинглашда расмлардан, бастакор ва композитор портретларидан, хилма-хил рангдаги шакллардан фойдаланиш;

□овоз сошлаш машқларида мусиқали зинача кўргазмали қуроллардан, тарқатма расмлардан фойдаланиш;

□қўшиқ айтишда расмларга қараб қўшиқ номини топиш;

□лапарлар ва рақсларда атрибутлар (гулар, ленталар, байроқчалар, коптоқлар в.б) фойдаланиш;

Мусиқали ҳаракатли ва образли ўйинларни ўргатилганда шу ўйинга мос атрибутларни тайёрлаб фикрлашга ўргатиш, саҳналаштирилган жараёнда болаларни мустақил ҳаракат қилишларига имкон яратади ва катта ўрин эгаллайди. Юқорида кўрсатилган тавсиялар машғулоти жараёнида ўз самарасини беради. Болаларнинг мусиқа тафаккурини ривожлантиради. Идроки ва ҳиссиётини тарбиялайди. Мусиқа машғулотида боланинг – сенсор қобилиятлар товушнинг баландлиги, тембри, кучи – ҳисси, мусиқавий эшитиш; ритм тушунчаси; маҳсулдор фаолиятнинг қобилияти; ижодий ижро маҳорати ривожланади. Мусиқавийлик мусиқавий фаолиятни муваффақиятли бажариш учун керак бўладиган сифат комплексларидан ташкил топади, унинг барча элементлари уларнинг структура муносабатларида кўринади. Барча қобилиятлар эмоционал ва эшитиш компонентларининг синтезлиги билан характерланади. Мусиқавий фаолият барча турлари эмоционал ранг – баранглик билан характерланади. Эмоционал эшитиш компонентлари базасида биргаликда иккита асосий мусиқавий қобилият ётади: қайғуриш қобилияти, фикрлаш, тасаввур қилиш ва баланд муносабатларни эслаш, қайғуриш қобилияти фарқни ажратиш, мусиқавий ритмни тасаввур қилиш ва эслаш. Бу икки асосий мусиқавий қобилият исталган мусиқавий фаолиятни бажариш пайтида доимо керак бўладиган нарсадир. Мусиқавийлик мусиқавий қобилият каби болада бошдан жуда примитив (қўпол) бошланади ва турли мусиқавий фаолият жараёнида ривожланади. Бола ривожланишининг биринчи босқичларида унда барча асосий мусиқавий қобилиятлар

кўрина бошлайди ва бирининг иккинчисидан устунлиги фақат кейинроқ маълум бўлади. Муסיқавий қобилиятларнинг айрим болаларда эрта пайдо бўлиши уларни зехнига боғлиқ деб аталади. Лекин бошқаларда кечроқ бошланиши уларнинг орқада қолиб кетишларидан далолат бермайди.

Кўшиқ куйлаш фаолиятида муסיқий дунёқараш, муסיқий дид шаклланади. Бу фаолият турида болалар муסיқий билимларга асосланган ҳолда кўшиқ куйлайдилар. Бунинг учун улар муסיқий асарга таълуқли бўлган маълумотларни ўзлаштирадилар. Шу жараёнда уларда муסיқий дунёқараш ва муסיқий дид шаклланади. Муסיқа саводи фаолиятида муסיқий тафаккур, тасаввур ва муסיқий дунёқараш шаклланади. Бу фаолият турида болалар муסיқанинг яратилиш тарихи, муסיқанинг ифода воситалари – ритм, метр, регистр, ўлчов, лад, темп, нота йўли ва ёзуви, товушлар узунлиги ва баландлиги, муסיқа ижодкорлари, ижрочилари ҳақида билимга эга бўлиш билан бирга, уларнинг муסיқий тафаккурлари шакллана боради. Бу ўз навбатида болаларни муסיқа оламига олиб киради ва муסיқий дунёқарашлирини шакллантиради.

Болалар чолғу асбобларида жўр бўлишлари муҳим аҳамиятга эга. Бу фаолият тури энг қизиқарли машғулотдир, чунки болалар чолғу асбоблари жонли, товушли ўйинчоклар сифатида ҳар бир тарбияланувчиларни қизиқтиради. Болалар чолғу асбоблари биринчи навбатда болаларда ижрочилик элементлари оркали ижодкорлик, муסיқий ўқув қобилиятларини ривожлантиради. Муסיқа машғулотларида болалар чолғу асбобларидан фойдаланиш яхши натижалар бериш билан бирга болаларни машғулотга интилувчанлигини, қизиқишини, муסיқий саводини оширади. Боланинг муסיқа асбобларига қизиқиш билдиришини рағбатлантириш, уларни чалишга ўргатишни давом этиш зарур. Зарбли чолғу асбобида оҳангнинг баланд-пастлиги, каттиқ ёки секинлигини, ритмик манзарани, ўзаро уйғунлик ва бошқа томонларини етказиб беришга, болалар чолғу асбобларида ижронинг содда усуллари; сурнайчани чалаётганда нафасни тўғри олиш ва уни тежамли ишлатишга; дойрачаларни чертиб чалаётганда баланд-паст оҳанг ҳосил қилишга ўргатишда давом этиш керак. Миллий муסיқа асбоблари: дутор, рубоб, карнай, най, чанг, ноғора ва дойра ҳақидаги тушунчаларини бойитиш ва уларда чалиш усуллари, қайси гуруҳга мансублиги ҳақида суҳбатлашиш. Болани ансамблда ижро этишга ўргатиш, ижрони биргаликда бошлаб, биргаликда якунлаш, куйни мустақил ижро этиш кўникмасини шакллантириш билан биргаликда, болада чолғучиликка оид ижодкорликни ривожлантириш муҳим ўрин тутади.

Муסיқа тинглаш фаолиятида муסיқий идрок, муסיқий дунёқараш шаклланади. Бу фаолиятда болалар муסיқа тинглаб, уни бевосита идрок эта бошлайдилар. Бу эса уларнинг муסיқий тафаккурларини шакллантиради, шунингдек, уларда муסיқий дунёқараши ҳам шаклланиб боради. Тингланган муסיқий асар ҳақида мулоҳаза юрита бошлайдилар. Муסיқа остида ритмик ҳаракат бажариш фаолиятида муסיқий дунёқараш, муסיқий дид, муסיқий тафаккур, муסיқий идрок, муסיқий ритм ҳисси ва муסיқий хотира шаклланади. Бу фаолият турида болаларда деярли барча муסיқий психологик хусусиятлар шаклланади. Чунки бу фаолиятда улар ўзлари бевосита

музикий асарга жўр бўладилар. Аввал улар музикий асарни тинглаб кўрадилар (музикий идрок), бу эса музиканинг ритмик кўринишини эслаб қолишни (музикий хотира), қайси асбобда жўр бўлса яхшироқ жаранглашини (музикий дид) танлашни тақозо этади. Тарбияланувчи бу фаолиятда мустақил фикрлашни (музикий тафаккур), натижада унинг музикий дунёқараши шаклланиб боради. Болалар чолғу асбобларида жўр бўлиш фаолиятида музикий дунёқараш, музикий дид, музикий тафаккур, музикий идрок, музикий ритм ҳисси ва музикий хотира шаклланади. Айни вақтда шуни айтиш жоизки, музиканинг қандай фаолият тури бўлмасин, у шахснинг барча психологик жиҳатлари шаклланишига ёрдам беради. Шуни таъкидлашимиз керакки, музикий фаолиятларнинг ҳар бири барча санаб ўтилган психологик хусусиятларни шаклланишига қисман бўлса ҳам ўз таъсирини ўтказмай қўймайди. Жумладан, музикий ҳис – туйғулар, музикий дунёқараш, музикий идрок, музикий тафаккур, музикий тасаввур ва музикий қобилиятни шакллантиради.